

"בכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים"

נכתב על פי שיעור של הרב נחום רבינוביץ

בגמרא פסחים כ"ה ע"א מובא שתי מימרות משמיה דר' יוחנן שדינם ייהרג ואל יעבור. הראשונה היא: בכל מתרפאין חוץ מעצי אשירה והשניה: בכל מתרפאין חוץ מע"ז, גילוי עריות ושפיכות דמים. הסוגיא בהמשך מביאה מספר דוגמאות לרפואה באמצעות עבודה זרה ואיננה מתייחסת לרפואה בשפיכות דמים, וכן רש"י בעמ' ב' ד"ה "ושפיכות דמים" מתייחס אך ורק למקרה של הריגה ולא לצורת הרפואה, או אפשרות ההתרפאות ע"י רציחה.

למעשה, מציאות זו של התרפאות באמצעות שפיכות דמים איננה נדירה כל-כך ונתקלים בה הרבה, במיוחד כאשר דנים בנסילת אבר מאדם ההולך למות והשתלתו באדם אחר שיחיה במידה וישתלח בו איבר זה.

בסוגיין אין כל התייחסות לדוגמא זו ורק בירושלמי למסכת שבת פרק י"ד הלכה ד': "יצא רובו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש" וזה מובא כדוגמא למקרה שלנו שאין מתרפאין משפיכות דמים. המדובר הוא באשה היושבת על המשבר - במידה והתינוק ייולד - חמות היא ויחיה הוא, אם יהרגוהו - תחיה היא; ופוסקת הגמרא, שאם יצא ראשו ורובו אין הורגין אותו. ותמוה מדוע רש"י איננו מזכיר דוגמא זו. ייתכן לומר כיוון שגם הגמרא שם מסתפקת מי הורג את מי וכיוון שזה איננו מקרה פשוט כל-כך רש"י לא הביאו. ייתכן שרש"י הסתמך גם על מדרש רבה לספר שמות פרשה ט"ז אות ב': "תנינן: בכל מתרפאין חוץ מע"ז, ג"ע ושפ"ד. כיצד שאם יאמרו לו לאדם בוא והרוג את הנפש ואתה מתרפא אל ישמע להן שכן כתוב "שופך דם האדם באדם דמו ישפך", הואיל, וכל מי שהוא שופך דם האדם באדם דמו ישפך היאך יכול החולה להתרפאות משפ"ד".

הרמב"ם כן מתייחס לבעיה זו של התרפאות בהלכות יסוה"ת פ"ה ה"ז: "והריגת נפש מישראל לרפאת נפש אחרת או להציל אדם מיד אנס - דבר שהדעת נוטה לו הוא שאין מאבדין נפש מפני נפש". וכן בהלכות רוצח פ"א הלכות ז' - ט' מביא עוד דוגמאות ומביא גם את הדוגמא של אשה היושבת על המשבר ופוסק, שבזמן שהוא במעי אמו מותר להורגו מפני שהוא כרוף אחריה להרגה.

* משבר. כסא שהיולדת יושבה עליו בשעת הלידה - ערכין ז' ע"א.

ואם משהוציא ראשו - אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש, שזהו טבעו של עולם, ואין הוולד נקרא רודף. סביר להניח שהרמב"ם מסתמך על המשנה באהלות פ"ז מ"ו (ע"ש) ** וכן על הגמרא בסנהדרין ע"ב ע"ב: יצא ראשו אין נוגעין בו לפי שאין דוחין נפש מפני נפש ואמאי, רודף הוא? שאני התם דמשמיא קא רדפי לה (לאשה).

ישנן מספר תמיהות על הרמב"ם: האחת היא בטעמו של הרמב"ם במי שהוציא ראשו אין הורגין אותו כיוון שזהו טבעו של עולם, והרי ממה נפשך - גם לפני שהוציא ראשו זהו טבעו של עולם ומדוע מותר להורגו, וכן בדין רודף - אם לפני שהוציא ראשו הוא נקרא רודף, מדוע לאחר שהוציאו אין הוא נקרא רודף.

וכן קשה על הרמב"ם מצד מקורו של דין רודף - שמוחר להרוג את הרודף מטעם "לא תחוס עינך עליו", ואילו הגמרא למדה דין רודף מהפסוק לגבי בן נוח מ"שופך דם האדם באדם דמו ישפך". אמרה תורה הצל דמו של זה בדמו של זה, ואם כן הדברים בגמרא מפורשים מאוד ומדוע הרמב"ם לא הזכיר זאת?

אמנם, כדי להבין את פסקו של הרמב"ם יש לעיין בתוכנו של כל הפרק: בפרק זה מגדיר הרמב"ם את מצוח "לא תרצח" ופוסק שישנן ארבע מצוות בדין זה: א. "לא תרצח", ב. "לא תעמוד על דם רעך" - שתי מצוות אלו הן לאוין המתייחסים לכל אדם ויש שתי מצוות נוספות: א. "וקצותה את כפה", ב. "לא תחוס עינך עליו" והן מתייחסות למקרים יותר פרטיים, מקרים שבהם לא חלות שתי המצוות הראשונות כמו המקרה שלנו - רודף - שנבארו מאוחר יותר.

ויש לעיין בשני הלאוין של "לא תרצח" ו"לא תעמוד על דם רעך" - מה מוסיף "לא תרצח" על הלאו השני, שהרי לכאורה יש לפנינו לאו שבכללות וידועה דעה הרמב"ם בכלל החשיעי שאם לפנינו לאו שבכללות, הרי שאין מונין את כל הלאוין. אלא, שבאמת יש חידוש בכל אחד מהלאוין ויש צורך לשנות את שניהם. התורה מגינה על חיי בני אדם באמצעות שני הלאוין האלו, ואדם הרוצח את חברו עובר על שניהם, אולם במקרה של רודף - נדחים שני הלאוין האלו, שאם לא כך, כיצד נסביר שיש עדיפות לדמו של הנרדף על דמו של הרודף, אלא ששני הלאוין הותרו ומי שמכה את הרודף איננו עובר עליהם.

** באשה שהיא מקשה לילד - מחתכין את הולד במעיה, ומוציאין אותו אברים אברים מפני שחיייה קודמים לחייו. יצא רובו - אין נוגעין בו, שאין דוחים נפש מפני נפש.

הרמב"ם בהלכות עכו"ם פ"ה ה"ד בענין מסית ומדיח פוסק: "ולפי שנאמר: "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא ג"ט, ט"ז), יכול אי אחת עומד על דמו של זה (של המסית) - תלמוד לומר: "ולא תחוס עינך עליו" (דברים י"ג, ט'). וכך בהלכות רוצח פ"א ה"ז: "ואם אינם יכולים לכוון ולהצילו (את הנרדף) אא"כ הרגוהו לרודף - הרי אלו הורגין אותו אע"פ שעדיין לא הרג, שנאמר: "וקצוהו את כפה לא תחוס עינך" (דברים כ"ה, י"ב). ואם כן יש לנו לאו הדוחה לאו ועשה הדוחה את הלאו השני - את "לא תרצח". וכדאי לעיין בגדרו של עובר קודם לידתו על פי פסק הרמב"ם בהלכות שבת פ"ב ה"ו: "האשה שישבה על המשבר ומתה - מביאין סכין בשבת, אפילו דרך רה"ר, וקורעין את כרסה ומוציאין את הולד, שמא ימצא חי - שספק נפשות דוחה את השבת, ואפילו לזה שאין חזקתו חי". יש להוסיף שלפי הרמב"ם גם עובר שלא מלאו לו ארבעים יום והוא רק בגדר "מיא בעלמא" - מחללים עליו את השבת מפני פסק פיקוח נפש. מקור הדין הוא הפסוק "לא תעמוד על דם רעך".*

אצל אדם רגיל, כבר הזכרנו שיש שתי מצוות המגינות עליו "לא תרצח" ו"לא תעמוד על דם רעך", ואילו לגבי עובר לא קיים הלאו של "לא תרצח". אמנם, לכחחילה אסור להורגו מדין "לא תעמוד", אך מי שהרגו פטור מ"לא תרצח", כיוון שלאן זה נאמר לגבי נפש, ואילו עובר עדיין איננו נפש.

הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פ"ח ה"ו: "ספינה שחשכה להשבר מכבד המשוה, ועמד אחד מהם והקל משאה והשליך בים - פטור, שהמשא שבה כמו רודף אחריהם להרגם ומצוה רבה עשה שהשליך והושיעם". והמקור לכך שאין לחוס על ממונו של חבירו אע"פ שעובר על לאו אחת, הוא מהלאו של "לא תחוס עינך" - לא תחוס על כלום כדי להציל את הנרדף במקום שחיו עומדים בסכנה. אם נוסיף לדין זה את הדין של הרודף שמגן עליו הלאו של "לא תרצח", הרי שיש צורך בעשה של "וקצוהו את כפה" על מנת שנוכל להציל הנרדף על ידי שנהרוג את הרודף. ואם כן בעובר, שאין לגביו לאו של "לא תרצח" מפני שעדיין איננו נפש, אין צורך בעשה של "וקצוהו את כפה".

צריך עוד להוסיף שהעשה של "וקצוהו את כפה" מוסב בתורה למקרה ש"שלחה ידה והחזיקה במבושיו" ודורש הגמרא בב"ק פ"ו ע"א - עד שיתכוון, כלומר, העשה הזה קיים רק במקרה שנעשה מעשה בכוונה, ואילו העובר לא עשה שום מעשה, וכן משא המאיים על ספינה להטביעה - לא נעשה

* רמב"ם הלכות תרומות פ"ח ה"ג, שו"ע חו"מ סי' ר"י, ש"ך ס"ק ב' שו"ת אחיעזר ה"ג סי' ס"ה עמ' 130

שם שום מעשה, ואי לכך העשה של "וקצותה את כפה" איננו חל, אבל במקרה שהעובר הוציא ראשו ונעשה נפש, הרי מגן עליו הלאו של "לא תרצה" ולא יחול העשה של "וקצותה את כפה", כיוון שהוא איננו עושה מעשה במתכוון.

בענין הקושיא על הרמב"ם שלמד את דינו מפסוק אחר ולא מהפסוק ממנו למדה הגמרא בסנהדרין - שהיא למדה מהפסוק: "שופך דם האדם באדם..." פסוק זה נאמר לגבי בן נח. והרמב"ם פוסק לגבי בן נח בהלכות מלכים פ"ט ה"ד: "וכן אם הרג רודף שיכול להצילו באחד מאבריו - נהרג עליו מה שאין כן בישראל". ואם כן אם לא היה יכול להצילו באחד מאבריו אין הוא נהרג, ואם כן משמע שאין דיין רודף כחוב במפורש לגבי בן נח, ואם כן דמו של רודף רק הותר אך אין מצוה להורגו. ואם כן הגמרא רצתה ללמדנו שהותר דמו של הרודף ולכן סמכה זאת על הפסוק "שופך דם האדם באדם דמו יישפך", ואילו הרמב"ם רצה ללמדנו את חיוב המצוה ולכן סמך זאת על הפסוק "וקצותה את כפה".

לפי זה מבוארת גם הקושיא על הרמב"ם - בחילוק בין קודם הוציא ראשו ללאחר שהוציא ראשו שודאי קודם שהוציא ראשו נחשב העובר כמו משא על אניה שהם כרודף, ולאחר שהוציא ראשו אין הוא נחשב כבר כרודף כיוון שאיננו מכוון, אלא משמיא קא רדפי לה ואז קיים היתר מהלאו של "לא תחוס", אבל עדיין אין מצוה עשה של "וקצותה את כפה" ואם כן הלאו של "לא תרצה" עדיין קיים ולכן אסור להורגו. והפסוק של שופך דם האדם בא לרבוהא ע"פ הגמרא.

וגם בירושלמי שחמה מי רודף את מי נפרש שאין כאן מתכוון ואם כן אי אפשר להורגו לאחר שהוציא ראשו כיוון שמן שמיא קא רדפי לה.

*

ברצוני להוסיף מספר בירורים בענין שאלת כריחת העובר כפי המובא בספרי האחרונים: רק בחקופה האחרונה דנו רבנים בשאלה זו במקרים שיש סירוב להקריב חיי הולד לשם הצלת האם, אפילו כשרובו הגיח כבר ויביא לאבדן שניהם.

במשנה באהלות שנזכרה כבר - פרק ז' משנה ו' ההנחה היא שמיתח האחד יגרום בהכרח להצלת השני וזה נובע מהיסוד שאין דוחין נפש מפני נפש. ובעל התפארת ישראל שם כותב שמן הדין הוא להקריב את הוולד, אפילו בשלב האחרון של הלידה, כשכבר יצא רובו או ראשו, אם חוסר ההתערבות תגרום למיתתו יחד עם האם שהרי הוא גרם מיתתה בצאתו מהרחם ולא היא גרמה מיתתו.

* הוספה העורך.

ודומה היא שיטת המאירי וזו לשונו:

"עוברת שהיתה מקשה לילד ונסתכנה מרוב קשיות, מותר לחתוך העובר שבמעיה בין בסם בין ביד ולהוציאו חתיכות חתיכות, שאין זה נקרא נפש, הואיל ולא יצא לאויר העולם. יצא ראשו, הרג הוא כילוד ואין נוגעין בו לרעה שאין דוחין נפש מפני נפש, ואין דנין אותו כרודף כדי להציל את האם הנרדפת בנפשו, שמן השמים רדפה".

בספרי השאלות והשובות נחלקו בענין זה: ר' חיים סופר (בשו"ת "מחנה חיים" ח"ב חושן משפט סי' ג') סובר שבמקרה כזה אין הצדקה להתערב במהלכם הטבעי של הדברים, שכן גרימת מות במתכוון אין להעריכה כמות טבעי, ופרט לכך מי נתן לרופא רשות לקבוע דברים כאלו? ר' מאיר אייזנשטאדט בעל שו"ת "פנים מאירות" ח"ב סי' ח' שהתנגד לכריחת העובר אם הגיח רובו, אפילו במקרה שהולד יוצא במהופך (משנה במסכת נדה פרק ג' משנה ה') פקפק אם ראוי להתערב הניתוח בכדי למנוע מיחת האם והולד כאחד. לעומתם, המהר"ם שי"ק בשו"ת יו"ד סי' קנ"ה נתן רשות לרופא באופן עקרוני להציל האם על חשבון הולד. גם במקרה שמוחה של האם עשוי להציל חיי הולד. אולם רק בתנאי שהרופא יהיה משוכנע בהצלחת הניתוח. וחמך בחשבה זו ר' דוד הופמאן בשו"ת "מלמד להועיל" יו"ד סי' ס"ט.

כתב הרה"ג ר' אליעזר וולדינברג שליט"א בשו"ת "ציץ אליעזר" ח"ט סי' נ"א: "וצריך לסדר את ההפלה קודם שמלאו ארבעים יום להריון ואפילו עד שלושה חודשים להריון שאז זה קל יותר מאשר אחר כך כיוון שהעובר עדיין איננו בתנועה גם במקרה שיש חשש שהעובר שיוולד יצא בעל מוס ובעל יסורים, ומאידך להמית הולד כשהאשה יושבת כבר על המשבר והולד כבר נעקר לצאת הוא חמור בהרבה מלפני שנעקר ואין להחיר ככגון זה כי אם במקום סכנה של ממש לאשה".

ואפשר עוד לעיין באריכות בס' הזכרון להגר"י אברמסקי בחקירה של ר' משה פיינשטיין עם חס"א.

ראוי שוב להדגיש כאן שהמאבק לחיים בין האם והולד, כשהתמורה לאובדן חיי האחד היא הצלת השני, נחשבים חיי השניים כשווים ברגע שהולד מקבל מעמד אישי. כלומר משיצא הובו (וגם בענין זה קיים דיון בראשונים מהו גדר זה, ופסק הרה"ג ר' בן ציון אבא שאול שליט"א

ע"פ המובא בכחבי האר"י-שרובו היינו עד הסבור), ואז אסור לקפח חיו לשם הצלת אמו, אולם עדיין אין ערכן של שתי הנפשות שקול במידה כזו שאיסור הפגיעה בולד יהא קודם לאובדן שניהם. אילו היו שווים לחלוטין בערכם, אסור היה ללא ספק למנוע מותם ההדדי ע"י הקרבת האחד במחכוון - שכן אז צריך לנהוג לפי העיקרון בדיני יהרג ואל יעבור ששם שוללים את הקרבת חיי היחיד החף מפשע אפילו למען הצלת ציבור שלם. אולם, במקרה שלנו, אין חיי השניים הנתונים בסכנה שווים לחלוטין. חוסר השוויון נובע לא מתוך פתיחות ערכו של הילד כשהוא לעצמו, אלא בשל העובדה שחיותו אינה מובטחת כ"בר קיימא" כל עוד לא עברו שלושים יום משעה שנולד ואין לו עדיין מעמד של אדם (כגון: אינו ראוי לפדיון כשהוא בכור - שו"ע יו"ד סי' ש"ה סעיפים י"א, י"ב. וכן איננו פוסר את אמו שנתאלמנה - מן החליצה - אהע"ז סי' קנ"ו סעיף ד', וכן אין קורעים עליו הבגד - יו"ד ש"מ, ל' וכן אין מתאבלים עליו - יו"ד שע"ד, ח' - כל זאת כשמת תוך אותה תקופה, אבל אם הוכח שנולד לאחר הריון בן תשעה חדשים חמישים - הרי יש לו מעמד של אדם). אם מת הילד בתוך התקופה של שלושים יום, דינו כנפל כיוון שלא היתה בו החיות הדרושה מלכתחילה. לפיכך, משתי הנפשות הנתונות בסכנה, האחה חיה וקיימת והשניה - חלויה ועומדת, אף על פי כן אין ההבדל הערכי מספיק כדי להצדיק הריגת הולד, אלא אם בלעדי זאת ימותו האם והילד, ומעניין לציין שבנקודה זו קיימת מחלוקת בין היהדות והנצרות. לפי הנצרות נקבע שהמעבר ממצב של עובר שאינו בר-קיימא לילד בר-קיימא חל עוד בתקופת ההריון ונפקותא לענייננו, ואילו לפי היהדות חלה התפתחות זו רק בשלב שלאחר הלידה, בכדי להתיר הקרבת הולד קודם לכן במקרה שלנו שצפוי אובדן שתי נפשות.

עריכה והוספות:
 עודד גריינר

יהיו דברי תורה אלה לעילוי נשמת

אבי מורי ר' מרדכי יהודה ב"ר יוסף גריינר הריני כפרת משכבו

שנפטר ביום ח' ניסן התשמ"ב

אוהב תורה

הולך מישרים

ורודף צדקה וחסד

ת.נ.צ.ב.ה.